

דף שבועי

בס"ד

פרשת ויחי, תשפ"ג, מספר 1502

לעונשם של שמעון ולוי

יוסי פליישמן

בצוואתו יעקב אומר לשמעון וללוי:

שְׁמַעוֹן וְלֵוִי אֲחִים כָּלִי חָמַס מְכַרְתֶּיהֶם. בְּסֹדֶם אֵל תָּבֹא נַפְשִׁי בְּקִהְלָם אֵל תַּחַד כְּבֹדִי כִּי בְּאֶפֶס הֲרֹגוּ אִישׁ וּבְרַצְנָם עָקְרוּ שׁוֹר. אֲרוּר אֶפֶס כִּי עָז וְעִבְרָתָם כִּי קִשְׁתָּה אֲחֻלְקָם בְּיַעֲקֹב וְאֶפְיָצָם בְּיִשְׂרָאֵל (בר' מט:ה-ז).

שמעון ולוי מוגדרים "אחים" בשל המאפיינים המשותפים שיש להם. הצד השווה "כָּלִי חָמַס מְכַרְתֶּיהֶם". ניתן לומר שפירוש המילה "מְכַרְתֶּיהֶם" הוא כלי נשק, סכינים, ולפי זה כוונת יעקב היא ששמעון ולוי ניצלו את כלי הנשק שהיו ברשותם לבצע חמס. "חמס" הוא מונח המתאר הפרה חסרת מצפון וקרת דם של זכויות הפרט של הזולת, וההאשמה המדויקת נגד שמעון ולוי היא: "בְּאֶפֶס הֲרֹגוּ אִישׁ וּבְרַצְנָם עָקְרוּ שׁוֹר". יעקב מאשים את שמעון ואת לוי על שהיו רוצחים "בְּאֶפֶס", כלומר מתוך פרץ של זעם בלתי נשלט, אך "בְּרַצְנָם", היינו במזיד. בשעת כעסם הם הרגו את אנשי שכם, ואף "עָקְרוּ-שׁוֹר" ביודעין. "שור" הוא ככל הנראה נסיך או מנהיג, וכך הביטוי "עָקְרוּ-שׁוֹר" רומז להריגתו של שכם על ידי האחים או לסירוסו בנקמה על מה שעשה לאחותם.¹

בתגובתו של יעקב לחטאם של שמעון ולוי אפשר להבחין בשלושה שלבים: בשלב הראשון הוא אומר:

"בְּסֹדֶם אֵל תָּבֹא נַפְשִׁי בְּקִהְלָם אֵל תַּחַד כְּבֹדִי" (שם:ו). יעקב מתנתק מבנים אלה משום שאין להם ערכים הומניים בסיסיים. בשלב השני הוא אומר: "אֲרוּר אֶפֶס כִּי עָז וְעִבְרָתָם כִּי קִשְׁתָּה" (שם:ז). רבים סבורים ששני חלקי הפסוק כוללים את קללתו של יעקב לשמעון וללוי, אך אני מציע להפריד בין השניים ולראות במחצית השנייה של הפסוק את השלב השלישי שהוא: "אֲחֻלְקָם בְּיַעֲקֹב וְאֶפְיָצָם בְּיִשְׂרָאֵל" (שם). להכרזה זו משמעות משפטית; גזר דין הכולל עונש קונקרטי שמשמעותו המעשית נישולם מן הירושה בארץ המובטחת.

העונש של שלילת זכויות הירושה מבן מוכר לנו מתעודות משפטיות רבות מהמזרח הקדום, מכמה תקופות. הורים נהגו להטיל סנקציה חמורה זו על בנם כאשר האשימו אותו באי-מילוי התחייבויותיו כלפיהם. שמעון ולוי פגעו פגיעה קשה ביעקב אביהם וגרעו מסמכותו כראש בית אב.

לאחר הריגת אנשי שכם על ידי שמעון ולוי אמר להם יעקב: "עִכְרָתֶם אֵתִי לְהַבְאִישְׁנִי בְּיֹשֵׁב הָאָרֶץ בְּכַנְעֵנִי וּבְפָרְזִי וְאֲנִי מְתִי מִסָּפֵר וְנֶאֱסָפוּ עָלַי וְהַכּוֹנֵי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וּבֵיתִי" (בר' לד:ל). בניו של יעקב הגיבו לתוכחתו בשאלה רטורית חריפה: "וַיֹּאמְרוּ הַכְּזוֹנָה יַעֲשֶׂה אֵת אַחֻתָּנוּ?" (שם:לא). דברים אלה של שמעון ולוי מבטאים את הכעס הגובר שלהם נגד אביהם.

* פרופ' יוסי פליישמן הוא פרופסור אמריטוס במחלקה לתנ"ך, בר-אילן.

ראו את שאירע בחומרה רבה, וכן את העובדה שאנשי שכם לא נתנו את דעתם לפגיעה בכבודה של אחותם, שהיא גם פגיעה קשה בכבוד בית אביהם. חמור, אבי שכם, ניגש ליעקב כדי להגיע עימו להסכם נישואין, אולם את המשא ומתן ניהלו בפועל שמעון ולוי, אשר הגיעו מן השדה לאחר ששמעו על שאירע לדינה או אולי קודם ששמעו על כך. לא זו בלבד שקולו של יעקב אינו נשמע בסיטואציה זו, אלא שהסיפור גם אינו מדווח לנו על תגובה רגשית מצד יעקב מאז שנודע לו על מה שקרה לדינה ועד לרגע זה.

על רקע היעדר תגובה כזו מצד יעקב, מתוארת תגובתם האמוציונלית של האחים. כאשר הם שומעים על העניין מסופר: "וַיִּתְעַצְבוּ הָאָנְשִׁים וַיַּחֲרֹ לָהֶם מְאֹד כִּי נִבְלָה עֵשָׂה בְּיִשְׂרָאֵל לְשֹׁכֵב אֶת בֵּית יַעֲקֹב וְכֵן לֹא יַעֲשֶׂה" (בר' לד:ז). תכלית השימוש במילה "נבלה" להדגיש את חומרת המעשה מנקודת מבט מוסרית ומינית בישראל; מעשה שהם לא יכלו להסכים עימו בשום פנים.

בסיטואציה מתוחה וקשה זו האחים נושאים ונותנים עם חמור הרוצה להשיא את דינה לשכם בנו. בני יעקב, שכבודם נפגע, מפגינים נחישות, נחרצות ועמידה איתנה במשא והמתן. הם מסרבים להצעתו של חמור, מתעלמים מהתשלום הנדיב ששכם מציע, וכפשרה הם מציעים שאנשי שכם יימולו. אך עמידתם האיתנה ונחישותם מתבטאות בעיקר בדברי הסיוס שלהם: "וְאָם לֹא תִשְׁמְעוּ אֵלֵינוּ לְהַמּוֹל וְלִקְחָנוּ אֶת בְּתוּלָתוֹ וְהִלְכָנוּ" (בר' לד:ז).

לא נמסר לנו כל מידע בדבר הדרך שבה חשב יעקב לפתור את הבעיה. משתיקתו, בשעה שבניו נראו כמסכימים לכך שדינה תהיה אישה לשכם לאחר שהוא ואנשי שכם יימולו, ומתגובתו הקשה על רצח הזכרים בשכם עולה, שהוא אולי קיבל את רעיון המילה כפתרון הטוב ביותר במצב שאליו נקלע. מתוכחתו לבניו (בר' לד:ל) ניתן להסיק שיעקב חשש מאוד מעימות חזיתי עם אנשי שכם, שעלול היה להוביל לעימות קשה עם עמים אחרים בכנען. הפתרון ששכם

הדו-שיח מסתיים וחותם את הסיפור כולו בשאלה הרטורית והעוקצנית הזו. מדוע שמעון ולוי, אשר על פי הנורמות של החברה הפטריארכלית היו מחויבים לכבד את אביהם, יצאו באמירה כה בוטה כנגד תוכחתו של אביהם? מה הייתה הסיבה לתהום שנפערה בין האב לבניו?

מן הסיפור בבראשית ל"ד עולה בבירור שקוימו יחסי מין בכפיה בין שכם בן חמור החיווי ובין דינה בת יעקב, ובשל יחסים אלה, המכונים "נבלה" (בר' לד:ז), נחשבה דינה לטמאה (שם:ה, כז, לא). אבל חמור ואנשי שכם לא ראו במעשה זה פשע. לכן חמור, אביו של שכם, שנשא ונתן עם משפחתה של דינה על מנת לקבל את הסכמתם לנישואיה לשכם (שם:ח-יז), לא ביקש את סליחתו של יעקב או של אחי דינה. מחד גיסא היה שכם מוכן לשלם כל מחיר כדי לזכות בסליחה על מעשהו, ומאידך גיסא ניהלו חמור ושכם את המשא ומתן מתוך עמדה של כוח ומזווית "עסקית". יתר על כן, מפסוק כ"ו עולה שדינה הייתה באותה עת בביתו של שכם, ועובדה זו יש בה משום פגיעה חמורה בכבודה של דינה ובמשפחתה.

ההערכות המנוגדות של שכם ושל משפחתה של דינה לאשר אירע נבעו מהתרבויות השונות שאליהן השתייכו. מן הצד האחד עמדה קבוצה של מונותאיסטים, שהם רועים ונוודים למחצה, ומן הצד האחר אוכלוסייה כנענית פוליתאיסטית ועירונית. מאחר שלכל קבוצה הייתה מערכת משפטית משלה וגם ערכי מוסר משלה, הובילה הקירבה הפיזית ביניהן לעימותים, גם אם קודם לכן היו ביניהן יחסי שכנות. הפערים התרבותיים בין שתי הקבוצות האלה וההערכה השגויה של אנשי שכם את משפחת יעקב גרמו לסכסוך הדמים ביניהן. אנשי שכם ראו במעשיו של שכם לכל היותר חריגה מן הנוהג ולא פשע חמור, גם אם מדובר היה באונס. על פי תפיסתם אפשר היה לפתור את הבעיה שנוצרה בכך שהגבר אשר פגע בכבוד האישה ובכבוד משפחתה ישלם למשפחתה מוהר גבוה מאוד וייתן לה מתנות רבות. אבל בני יעקב

לאחר שיעקב הוכיח בחריפות את שמעון ולוי על טבח אנשי שכם, תגובתם הייתה: "הַכְּזוּנָה יַעֲשֶׂה אֶת אָחוֹתֵינוּ" (בר' לד:ל). מה הייתה כוונתם של שמעון ולוי? מי עשה את אחותם לזונה? קיימות שתי אפשרויות עיקריות: (1) שכם; (2) יעקב. לפי האפשרות הראשונה, שמעון ולוי אומרים מילים אלה לאביהם בתגובה לתוכחתו. לפי האפשרות השנייה, שמעון ולוי מאשימים את יעקב אביהם, שהוא שהופך את אחותם לזונה. אמנם אפשר שהם אמרו זאת ליעקב עצמו, אולם מכיוון שהפועל "יַעֲשֶׂה" מופיע בגוף שלישי, נראה שהאחים אמרו משפט זה איש לרעהו.

לפי שתי האפשרויות, דברי שמעון ולוי מתפרשים כדחייה של תוכחת אביהם, וממחישים את סלידתם העמוקה מדרך החשיבה שלו. משמעות דבריהם היא: 'לא, אינך צודק בתוכחתך על מעשינו. אנו צודקים! הפחד שאתה מדבר עליו לא ימנע מאיתנו מלנקום את חילול כבודה של אחותנו או מהענשת שכם על מעשהו'. המילה "אָחוֹתֵנוּ", שבה מסיימים שמעון ולוי את ביקורתם, מחדדת את התהום העמוקה שנפערה בין האב לבניו. דינה היא אחותם של שמעון ולוי, והם יעשו הכול, אף אם מדובר בסיכון של בית יעקב כולו, על מנת שדינה לא תיחשב זונה. דבריהם משקפים קרע עמוק בינם ובין אביהם, שאינו ניתן לגישור. דברים אלה הם מחד גיסא ביטוי ברור לכעס על יעקב אביהם, ומאידך גיסא ביטוי לחובתם לנקום את חילול הכבוד של משפחתם בכל מחיר. בעימות חריף זה עומדים בני יעקב מצד אחד של המתרס ויעקב מצידו האחר.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הציע יכול היה להתקבל על דעתו של יעקב, מכיוון שכך ניתן היה לשמור הן על כבודו והן על כבוד בתו וכבוד בניו. יעקב, שהיה למוד סבל, נדודים, עימותים ותלאות, נקט בעמדה פרגמטית. יתר על כן, קבלתה של הצעת הנישואין והקשרים ההדוקים עם אנשי שכם היו עשויים להיות צעד חשוב בדרך להגשמת הבטחת ה' לירושת הארץ, אלא שהתנהגותם של שמעון ולוי מנעה זאת.

במצב שאליו נקלע יעקב הוא היה נכון לעשות מה שאבותיו אברהם ויצחק סירבו לעשות, היינו לבוא בקשרי חיתון עם הכנענים; אברהם שלח את עבדו למצוא אישה ליצחק בנו, וציווהו: "לא תִקַּח אִשָּׁה לְבְנֵי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אֶנְכִי יוֹשֵׁב בְּקֶרְבְּךָ" (בר' כד:ג). גם רבקה ויצחק התנגדו לנישואין עם נשים כנעניות, כפי שעולה מסיפורי יעקב ועשו. עשו נשא שתי נשים מבנות הארץ, וגרם "מֵרַת רֵיחַ לְיִצְחָק וּלְרַבֶּקָּה" (בר' כו:לה). יצחק קרא ליעקב וציווה עליו: "לא תִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנַעַן קֹוֹם לְךָ פְּדָנָה אֲרָם בֵּיתָה בְּתוֹאֵל אָחִי אֱמָךְ" (שם כח:א-ב).

שמעון ולוי לא הסכימו לנישואי אחותם לשכם, משום שהוא "טִמָּא אֶת דִּינָה אָחוֹתָם" (בר' לד:יג), ושלא כאביהם הם היו משוכנעים שעליהם לנקום בו. עניין המילה נועד לאפשר להם לנקום את כבודה של אחותם על ידי הריגת שכם, חמור וכל שאר הזכרים בעיר שכם.

יעקב, אשר שמע על טבח אנשי שכם בידי שמעון ולוי בניו, אמר: "עֲכַרְתֶּם אֹתִי לְהַבְאִישְׁנִי בְיִשְׁבַּ הָאָרֶץ בְּכַנְעֲנִי וּבְפָרְזֵי וְאֲנִי מְתִי מִסֶּפֶר וְנֶאֱסַפּוּ עָלַי וְהַכּוּנִי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וּבֵיתִי" (בר' לד:ל). בדברים אלה הביע יעקב את השקפתו על מעשה זה ועל תוצאותיו. ראוי להדגיש שיעקב כעס הן בתגובתו הראשונית (שם) והן בצוואתו (בר' מט:ה-ז) רק על שמעון ולוי, ולא על שאר האחים, אף שלא זו בלבד שלא מנעו את מעשיהם של שמעון ולוי ולא התנגדו להם, אלא אף לקחו שולל לאחר הטבח.